

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מַעֲמָךְ כִּי אִם-לִירָאָה אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל־דְּרָכֶיךָ וְלֹא־הִבַּה אֶת־וְלַעֲבֹד אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לִבְבְּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ: (דברים י ב.)¹

רש"י דברים י יב

ועתה ישראל - אף על פי שעשיתם כל זאת, עודנו רחמיו וחיתבו עליכם, ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כי אם ליראה וגו': כי אם ליראה וגו' - רבותינו דרשו מכאן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.²

כלי יקר על הפסוק

כך ביאורו: אילו בקשתי היראה מן בניכם אשר יקומו אחריכם, אשר לא ראו את כל הנוראות אשר עשה ה'... אז ודאי הייתי שואל דבר גדול... אמנם ועתה, רצה לומר הדור הזה - "אתם ראו", כי בעיניכם ראיתם כל הנוראות אשר עשה האלוהים שייראו מלפניו וכבר אתם מורגלים במידת היראה, לפיכך ועתה באשר הוא שם, שאלה קטנה ה' שואל מעמך.³

אור החיים על הפסוק

לפי שיש שתי הדרגות שחפץ ה' מישראל עשות, והם זו למעלה מזו. אחת היא היראה, ולמעלה ממנה האהבה, ואמר להם שאינו מבקש מהם כי אם היראה.⁴

מסכת ברכות דף לג עמוד ב

ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה". אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא?⁵ והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי: אין לו לקב"ה בבית גזויו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: "יראת ה' היא אוצרו" (ישעיהו לג ו) - אֵין, לגבי משה

¹ פסוקים דומים לפסוק זה ניתן למצוא בספר דברים עצמו: "ועתה ישראל שמע אל החוקים", "את ה' אלהיך תירא", "ואהבת את ה' אלהיך" ועוד. אבל האסוציאציה שלנו היא דווקא לפסוק בספר מיכה ו ח: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך". קשר כזה מצאנו במדרש פתרון תורה בפרשתנו ואת הפסוק של מיכה נראה בהמשך, בגמרא מכות.

² רש"י המשלב כדרכו פשט ודרש, מעמיד לפנינו את שני המוטיבים המרכזיים שבפסוק: הפשט: מה ה' מבקש מעם ישראל, במשפט הראשון של רש"י; ודרשת חז"ל עליו שמפקיעה מהפשט: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", במשפט השני. לפני שנפנה לדרשה זו שהיא עיקר מגמתנו בדף זה, נתבשר מעט ממשפט הפסוק. ראה פירוש רמב"ן עליו שמדגיש גם הוא את הטוב והרכות שבפסוק ובלי להזכיר את חטאי העבר: "מה ה' אלהיך שואל מעמך - נמשך אל לטוב לך - יאמר איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצרכו אלא לצורךך, כטעם אם צדקת מה תתן לו (איוב לה ז), רק הכל הוא לטוב לך". ראה דברי משה בדברים ו כד: "וְיִצְנְנוּ ה' לְעִשׂוֹת אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחֵיתָנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה".

³ פירוש כלי יקר מרמז לפירוש חז"ל שנראה להלן על "הדבר הגדול" וה"הדבר הקטן" שבפסוק, אבל עדיין נצמד לפשט הפסוק. משה מדבר אל דור יוצאי מצרים ובניהם "אשר ראו" את נפלאות ה' (דברים ד ט, ז יט, י כא, כט ב וראה גם שופטים ב ז) - דורות שעבורם יראת ה' היא דבר מובן וברור. ואנו נשאל על פירוש זה: מה לגבי הדורות הבאים, כמו למשל דורנו? האם משה לא דיבר גם אלינו? האם נוכל להבין שבפקידון משה מדבר גם אל הדור "אשר לא ראו" (דברים יא ב) ומסכים שבשבילם היראה איננה "שאלה קטנה"? ואם כן, אז איך יתמודדו איתה הדורות אשר לא ראו ניסים ומופתים?

⁴ אור החיים מבקש לפתור את הבקשה "הפשוטה" של משה ליראה את הקב"ה, בכך שהוא מבחין בין יראה לאהבה. הפסוק אמנם מזכיר גם את האהבה (נקודה שהמדרשים ומרבית הפרשנים מתעלמים ממנה), אבל כל שמשו מבקש כאן היא היראה (תוך שהוא מזכיר גם את השאיפה לאהבה). אך גם היראה איננה עניין פשוט, כדברי הגמרא שנראה להלן: "אטו יראה מילתא זוטרתא היא"? ועוד, הרי גם את האהבה הקב"ה מבקש, ולא רק כאן כי אם במקומות רבים במקרא, כגון: "ואהבת את ה' אלהיך" (דברים ו ה, יא א). נראה שעל שתי שאלות אלה עונה אור החיים בהמשך דבריו: "מה שהוא שואל ליראה הוא עתה, בזמן שאתה בא לישא עול האלוהות. אבל אין זה תכלית מה שחפץ ממנו עשות, אלא שזה יעמידנו בגדר האהבה". המטרה היא להגיע בסופו של דבר למדרגת האהבה. בינתיים, מה שנדרש זו היראה והיא כשלעצמה, בעיני אור החיים, לא דבר קשה. האם גם על אור החיים שזכה לכינוי "הקדוש" חל מה שהגמרא אומרת להלן שעבור משה היראה היא "כלי קטן"? כך או כך, לעצם הנושא של השוואת היראה והאהבה ראה דברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) בפרשה זו.

⁵ וכי יראת שמים היא דבר קטן? שואל הדרשן. (והתשובה הברורה הניתנת מיד היא, ודאי שלא). ואנו שואלים: מה גורם לפרשן להבין מהפסוק שלנו שמשו (הקב"ה) סבור שיראת שמים היא עניין של מה בכך? האם זו המילה "מה" שבפסוק? האם זה "כי אם"? האם זה הצורך שלהם? האם גם הפתיחה "ועתה ישראל" תורמת? כך או כך, שים לב להתעלמות מהבקשה לאהבה.

⁶ ראה הפסוק המלא שם: "וְהָיָה אֲמוֹנַת עֲתִיד חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכַמַת וְדַעַת יְרָאת ה' הִיא אוֹצְרוֹ". ראה גמרא שבת לא ע"א שמוצאת בפסוק זה רמז לש"ס כולו: "אמונת - זה סדר זרעים, עתיד - זה סדר מועד, חסן - זה סדר נשים, ישועות - זה סדר נזיקין, חכמת - זה סדר קדשים, ודעת - זה סדר טהורות", וקובעת שם שאחרי הכל: "יראת ה' היא אוצרו". ובהמשך הגמרא שם: "אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חטים לעלייה. הלך

מילתא זוטרתא היא. דאמר רבי חנינא: משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן. - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול.⁷

מסכת נדה דף טז עמוד ב

דריש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לְיָלֶה שמו, ונוטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה, ואומר לפניו: ריבונו של עולם, טיפה זו מה תהא עליה? גיבור או חלש, חכם או טיפש, עשיר או עני? ואילו רשע או צדיק - לא קאמר,⁸ כדר' חנינא; דאמר ר' חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'" (דברים י ב).⁹

פירוש רש"י מסכת ברכות לג ע"ב

כל הבא על האדם ביד הקב"ה; כגון ארוך, קצר, עני, עשיר, חכם, שוטה, לבן, שחור, הכל בידי שמים הוא. אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים. את זו מסר בידו של אדם ונתן לפניו שתי דרכים, והוא יבחר לו יראת שמים.¹⁰

תוספות מסכת נדה דף טז עמוד ב

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - ובאלו נערות (כתובות ל). דאמר: הכל בידי שמים חוץ מצינים ופחים. הכא איירי בתולדות האדם ובמידותיו והתם מיירי במאורעות כגון חלאים ופורעניות. דהכל נגזר עליו ואינו יכול לזוהר כדאמר בחולין (דף ז): אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה.¹¹

רמב"ם, הקדמה למסכת אבות (שמונה פרקים), פרק שמיני

אבל הלשון הנמצא לחכמים והוא אמרם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - הרי הוא אמת, ומכוון אל מה שזכרנו.¹² אלא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מוכרח עליהם, כגון הזיווג לפלונית, או היות זה הממון בידו. וזה אינו אמת, כי זאת האשה, אם היתה לקיחתה בכתובה וקידושין, והיא מותרת, ונשאה לפריה ורביה - הרי זו מצוה, וה' לא יגזור בעשיית מצוה. ואם היה בנשואיה פגם - הרי היא עבירה, וה' לא יגזור בעבירה. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בממונו, אם

והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העליתה". יראה ה' היא החומר המשמר את אסם התבואה. היראה משמרת גם את החכמה (אבות ג ט). אבל בידי מי היא עצמה מסורה?

⁷ לגבי משה יראת שמים היא "כלי קטן", אבל לגבי כל השאר היא "כלי גדול". בכך סוגרים ומשלימים דברי ר' חנינא אלה שבסוף המדרש עם דבריו בתחילת המדרש. יראת שמים היא אכן כלי גדול. וזאת, משום שאת זה האדם צריך לעשות בעצמו. במשפט: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" יש מתח פנימי, אם לא סתירה של ממש. "הכל" מול "חוץ מ". מה כאן הכלל ומה היוצא מן הכלל? האם ייתכן שה-"חוץ מ" שהוא בפשטות היוצא מן הכלל יהיה גדול מ-"הכל" שהוא מן הסתם הכלל? מדרש זה מופיע מילה במילה גם במסכת מגילה כה ע"א, להוציא הציטטה מהפסוק בישיעהו "יראת ה' היא אוצר" שממנה לומדים שיראת שמים "לאו מילתא זוטרא היא" (כנראה היה הדבר פשוט לדרשן של מסכת מגילה, או שהשמיטו המעתיקים).

⁸ לא שאל המלאך וממילא גם לא נגזר עליו. כמו מי שיטה זו? כשיטת ר' חנינא להלן שהכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים. יש כאן ר' חנינא על ר' חנינא ולא ברור אם זה אותו איש.

⁹ גמרא זו היא המקור העיקרי לאמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" ולפירוש המורחב שנתנו לה הראשונים במובן של כוח הבחירה ולקביעה שבמה שנוגע לטוב ורע - בניגוד לתכונות האדם (חכם או טיפש, גיבור או חלש) ואירועים בחייו (עשיר או עני) - שום דבר לא נגזר על מראש ו"הרשות נתונה" (אבות פרק ג משנה טו). ראשון לכולם, רש"י להלן.

¹⁰ פירוש זה של רש"י מממוקם בגמרא ברכות הנ"ל, אבל עיקר הסימוכין שלו הוא מהגמרא במסכת נדה לעיל. ההחרגה של צדיק ורשע מגזירת השמים (או המלאך הממונה על ההריון) היא הבסיס להרחבת "יראת שמים" אל מעבר לצו: "את ה' אלהיך תירא", אל כוח הבחירה של האדם, כולל האפשרות לבחור שלא לירא את ה'. ראה גם פירושו של רש"י למקבילה במסכת מגילה (שהזכרה בהערה 7 לעיל) וזו לשונו שם: "חוץ מיראת שמים - אותה מסורה בידי אדם, שיהא הוא עצמו מכין לבו לכך. אע"ג שהיכולת בידו להכין לבבו אליו, דכתיב: הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמיהו יח), ואומר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו)". ודאי שהקב"ה יכול גם לגרום ליראת שמים, אבל אין הוא עושה כך, רק לעתיד לבוא יהיה כך (ואז לא תהיה יותר בחירה חופשית? נחזור למצב בגן עדן לפני חטא עץ הדעת טוב ורע?).

¹¹ הכל נגזר על האדם. ראה שם איך תוספות מכניס עוד גורם לתמונה: מזלו של האדם, היינו סידור הכוכבים (הקונסטלציה בשמים) ברגע לידתו: שור, עקרב, מאזניים וכו'. ואלה דבריו שם בהמשך: "דהרבה דברים תלוי במזל ... דאין זה בידי שמים כי אין הקב"ה רוצה לשנות הילוך המזלות". תוספות מחבר את האמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" עם האמירה "הכל בידי שמים חוץ מצינים ופחים" (גם היא של רבי חנינא, אמירה שנדון בה להלן). זו מתייחסת לצד הרוחני-ערכי-מוסרי של האדם, זו מתייחסת לעניינים הארציים, ושתיהן ביחד יוצרות מקשה סגורה אחת בה הכל מוכרז מלמעלה. ובצד, גם המזל בו נולד האדם! איך אחרי כל זה באה התורה ומצווה אותנו מצוות כה רבות ובהם "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", ומבטיחה שכר ועונש?

¹² ראה דבריו שם בקטע הקודם כשהוא מדבר על "מעשי האדם כולם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי כפייה ומבלי הכרח לו על כך", כשהמקור לכך בתורה הוא הפסוק: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב [ו]את המוות ואת הרע... ובחרת בחיים". משם נגזרים: "העונש למי שיעבור, והגמול למי שישמע ... הלימוד וההתלמדות ... וכל מה שבא בלימוד ובהרגל במצוות". ראה דבריו [ובחרת בחיים](#) בפרשת נצבים.

נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה הממון ושיצא מיד זה האחר - הנה כבר גזר בעבירה. ואין הדבר כן, אלא כל מעשי האדם הבחיריים - בהם בלא ספק ימצאו המשמעת והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהציווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשם או לא יעשם, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אלא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אומרים 'הכל' - אמנם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארוך או קצר, או רדת מטר או בצורת, או הפסד אויר או בריאותו,¹³ וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.¹⁴

סוף מסכת מכות (כג ע"ב, כד ע"א)

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו לו למשה ... בא דוד והעמידן על אחת עשרה ... בא ישעיהו והעמידן על שש ... בא מיכה והעמידן על שלוש דכתיב: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך"¹⁵ ... חזר ישעיהו והעמידן על ששים ... בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: "וצדיק באמונתו יחיה".¹⁶

מסכת שבת דף לא עמוד ב

רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי. חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה: ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא. אמר לו אידך: ניקו מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה: אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא? תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר: אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" וכתוב: "ויואמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה" (איוב כח כח), שכן בלשון יוני קורין לאחת הן.¹⁷

¹³ של האוויר, לא של האדם. אבל נראה שגם כאן, בידי האדם להחליט היכן הוא בוחר לגור ואיך הוא מתמודד עם זיהום האוויר ושאר פגעי הסביבה. אז מה נשאר "בידי שמים"? "הדברים הטבעיים" - תכונות מולדות באדם, תופעות וכוחות הטבע.
¹⁴ ראשונים רבים דנים בביטוי "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" בהקשר עם הפסוק שבפרשתנו ועם פסוקים אחרים המורים על כח הבחירה. ראינו את רש"י לעיל. רמב"ן מתייחס לכך בפירושו לפסוק: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים" (דברים ה כה), ראה שם. רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ד, חובת הלבבות שער ייחוד המעשה, ספר יסוד מורא לרבי אברהם אבן עזרא השער השביעי, ספר האמונה לראב"ד שער שני ועוד. נראה שאין מי מהראשונים שלא התייחס לנושא זה ולא דן במאמר חז"ל: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ומאמרים אחרים, כגון: הכל צפוי והרשות נתונה, אבות ג טו). אך מי שהגדיל לעשות הוא הרמב"ם אשר הרחיב מאד את משמעות המאמר ואת דברי הגמרא במסכת ברכות (ומגילה), מסכת נדה וגם בבא מציעא שנראה להלן (וכתובות שהתוספות מצטט). הרמב"ם הופך את הקערה על פיה. הוא מצמצם את "הכל" לתכונות מולדות שאין לאדם שום שליטה בהם ומאידך, מרחיב את "חוץ מיראת שמים" לכל מעשיו ופעולותיו של האדם. שאם לא כן, איפה חופש הבחירה של האדם? איפה כל מצוות התורה? איפה מעשה טוב ומעשה רע? איפה המשמעת ואיפה המרי? כלשון הרמב"ם. כל אלה הם בעיני הרמב"ם מעין raison d'être של יראת ה' (תכליתה והצדקת מהותה) ואין לנו אלא לפרש את דברי ר' חנינא בגמרא באופן שיהלום יסוד מוסד זה. ראה גם דבריו הנמלצים בהלכות דעות על חובות האדם הכלליות.
¹⁵ ראה דברינו [הגיד לך אדם מה טוב](#) בפרשת בלק.
¹⁶ לכאורה משה כבר קדם לכולם והעמיד את התורה כולה על רגל אחת: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך". אלא שדא עקא, משה תופס את החבל בשני הקצוות ומעמיד את התורה מחד גיסא על מכלול תר"ג מצוות ומאידך גיסא על "מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה" שהוא למעשה הכל. עבור משה אין זו סתירה. כל תר"ג מצוות הם אצלו "כלי קטן" ופשוט לקיום. אבל בעבורנו, היראה היא "כלי גדול" לא רק מכח עצמה, אלא מהעובדה שהיא מקפלת בתוכה את כל תר"ג המצוות שנמשכות ממנה בכח הבחירה. ראה אגב בגמרא שם שהיא מנסה להוסיף גם את עמוס: "בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר: כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו", אך דוחה זאת משום שזה בעצם התורה כולה: "מתקף לה רב נחמן בר יצחק, אמיא: דרשוני בכל התורה כולה!". ואולי אפשר להשוות את כל העניין גם עם הגר שבא ורצה ללמוד את כל התורה על רגל אחת וענה לו הלל "מה דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא ע"א). וגם עם "יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם" (ברכות כח ע"ב). "כלים קטנים" - "פכים קטנים" שהם למעשה "כלים גדולים".

¹⁷ תרגום, הסבר והקשר לענייננו: רבי סימון ורבי אלעזר ישבו ולמדו תורה. עבר לפניהם ר' יעקב בר אחא והם מתדיינים אם לקום לכבודו אם לא (שזה הפסק בלימוד תורה, ראה כללי עמידה בבית המדרש בברייתא הוריות יג ע"ב). אחד אמר: נקום לכבודו שהוא ירא חטא והאחר אמר: נקום לכבודו שהוא בן תורה (בר אוריין). אמר הראשון לשני: אני אומר לקום לכבודו מהסיבה שהוא ירא חטא, מה אתה מוסיף לי באמירה שהוא בן תורה? הגמרא מחפשת מי מהשניים (ר' סימון או ר' אלעזר) הוא שאמר את זה ומסכמת שזה ר' אלעזר, כי מצאנו אמירה אחרת של ר' אלעזר, המסתמכת על הפסוק "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" ואשר קובעת ש: "אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד". גמרא זו שייכת לקבוצה רחבה של מדרשים המצביעים על חשיבות יראת שמים בהשוואה ללימוד תורה. ראה אבות דרבי נתן נוסח א פרק כב: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת". וראה שוב בגמרא שבת שם מספר שורות קודם הסיפור שהבאנו: "אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? מכרזי רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד (חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצר)". וכן רבים. מה שחשוב לנושא שלנו הוא שהסדר הנכון הוא: יראת שמים (וענוה), לימוד התורה, קיום התורה, סדרי החיים וכל פעולות האדם. היראה היא כח הבחירה ולפיכך הכל תלוי בה. האמירה: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים מקבלת משמעות רחבה ביותר, בדומה למה שכבר ראינו ברמב"ם. מעניין אגב לציין שבהבחנה הזו של יראה מול חכמה יש

מדרש תהלים (בובר) מזמור כז

"דבר אחר אחת שאלתי מאת ה' . אמר הקב"ה לדוד : בתחילה אמרת : "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבת בבית ה' . וחזרת ואמרת : "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו". אמר לפניו : ריבונו של עולם, לא יהא עבד שווה לרבו? בתחילה לא באת לנו באחת? שנאמר : "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה" (דברים י ב). ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, שנאמר : "ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו" (יהושע כב ה) - הוי : דיו לעבד להיות כרבו.¹⁸

מסכת בבא מציעא דף קז עמוד ב

"והסיר ה' ממך כל חוליי", אמר רב : זו עין¹⁹ ... ושמואל אמר : זה הרוח²⁰ ... רבי חנינא אמר : זו צינה, דאמר רבי חנינא : הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר : "צינים פחים בדרך עיקש, שומר נפשו ירחק מהם" (משלי כב ה).²¹

ויקרא רבה פרשת בהר, פרשה לד סימן ג

"גַּמְלֵי נַפְשׁוֹ אִישׁ חֶסֶד וְעֶכֶר שְׂאֵרוֹ אֶכְרִי" (משלי יא יז). גומל נפשו איש חסד - זה הלל הזקן. הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו, היה מהלך והולך. אמרו לו תלמידיו : רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם : לעשות מצוה. אמרו לו : וכי מה מצוה הלל עושה? אמר להם : לרחוץ במרחץ. אמרו לו : וזו היא מצוה? אמר להם : הן. ומה אם איקוניות של מלכים שמעמידים אותן בבתי תיאטריות ובבתי קרקסיות שלהם, מי שהוא ממונה עליהן מורקן ושוטפן והן מעלין לו סלרין,²² ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות - אנו שנבראו בצלם ובדמות, דכתיב : "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו), על אחת כמה וכמה.²³

מסכת מנחות דף מג עמוד ב

תניא, היה רבי מאיר אומר : חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר : "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך". רב חייא בריה דרב אוביא בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיספרמקי ומגדי.²⁴

הבדל גדול בין לשון חז"ל, התלמודים והמדרשים ובין לשון המקרא. במקרא, בפרט בכתובים - ספרות החכמה, חכמה ויראה הם כמעט מילים נרדפות, בד"כ הן הולכות יחד ואין ביניהן כמעט הבדל. ראה משלי א ז : "יִרְאֵת ה' רֵאשִׁית דַּעַת חֻכְמָה וּמוֹסָר אֱוִילִים בָּזוּ" וכן משלי טו לג : "יִרְאֵת ה' מוֹסֵר חֻכְמָה וְלִפְנֵי כְבוֹד עֲנֹה", איוב כח כח : "וַיֹּאמֶר לְאָדָם הֵן יִרְאֵת אֲדָנִי הִיא חֻכְמָה וְסוֹר מִרְעַ בִּינָה" ועוד. לעומתם ראה תהלים קיא י : "רֵאשִׁית חֻכְמָה יִרְאֵת ה'" וכן משלי ט י : "תְּחִלַּת חֻכְמָה יִרְאֵת ה' וְדַעַת קְדוֹשִׁים בִּינָה" שמשם יש למדרשים ולחז"ל קצת סמך. חז"ל חידדו את האבחנה בין השניים.

¹⁸ את "הפטנט" להתחיל במשפט צנוע לכאורה ואח"כ לגלות שהוא מכיל בתוכו עולם ומלואו, אומר דוד, למדתי ממך. כמו שאתה הקב"ה מבקש "רק כלי קטן" : "כי אם ליראה את ה' אלהיך". כך גם אני מבקש "רק לשבת בבית ה'". ומה לעשות שם? ללמוד תורה, לספוג את הקדושה, להתפעם מהשגב. "רק" לשבת שם. אבל כמו שאתה הקב"ה מקפל תחת "ליראה את ה'" את התורה כולה וכמו שחז"ל קפלו ב"חוץ מיראת שמים" ביוצא מן הכלל את הכלל - בעצם את "הכל", כך גם אני דוד מקפל ב"שבת בבית ה'" את הכל ועובר מ"לשבת" "לחזות בנעם ה'", היינו לראות את השכינה.

¹⁹ עין הרע או הרעה.
²⁰ נראה שהכוונה שם לרוח ממש ואולי בכל זאת גם לרוח רעה על משקל עין הרע של רב בר פלוגתיה הקבוע של שמואל.
²¹ הנה "הכל בידי שמים חוץ מ..." בהקשר עם השמירה על בריאות הגוף, שכבר התוודענו אליו בפירוש תוספות לעיל. אותו ר' חנינא שטבע בגמרא ברכות לעיל את משפט המפתח : "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", מרחיב כאן, ודווקא בענייני הגוף, את אחריות האדם וכח הבחירה שלו. ראה דרשת ר' אחא בויקרא רבה טז ח : "וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע (ויקרא יד ג) - אמר ר' אחא : מאדם הוא שלא יבואו חולאים עליו. על דעתו של ר' אחא, שאמר ר' אחא : והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז, טו) ממך הוא שלא יבואו חולאים עליך". ראינו אמנם את פירוש תוספות בגמרא נדה טז לעיל שמחבר שתי אמירות אלה בשם ר' חנינא לתפיסה סוגרת ומצמצמת, אך הרמב"ם ואחרים יאמרו בדיוק ההפך. מה לצינים ופחים וליראת שמים? - "נפש בריאה בגוף בריאה". הציר המחבר בין שניהם הוא כח הבחירה של האדם. הוא אחראי לתקינות גופו וליראת שמים שלו ואין להפריד בין הדברים. ראה דברי הרמב"ם בהלכות דעות פרק ד הלכה א : "היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה".

²² שכר, מצחצח הפסלים והאיקוונות מקבל שכר עבודה - salarium.

²³ בהמשך לחובת השמירה מצינים ופחים, ראינו נכון להביא מקור זה, עליו הארכנו לדון בדברינו [גומל נפשו איש חסד](#) בפרשת בהר. באמת, יש בנושא זה מחלוקת הלל ושמאי, כפי שמובא במקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב פרק ל : "וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו : להיכן אתה הולך? - לעשות מצוה אני הולך. - מה מצוה הלל? - לבית הכסא אני הולך ... לבית המרחץ אני הולך ... שנאמר : כי בצלם אלהים עשה את האדם ... שמאי לא היה אומר כך, אלא : יעשה חובותינו עם הגוף הזה". והדברים גולשים לנושא [צלם אלהים](#) לו הקדשנו דף מיוחד בפרשת בראשית.

²⁴ אל תקרי מה אלא מאה. בכל יום יש לקיים "מה", היינו מאה ברכות. דעה אחרת איך מגיעים למספר מאה, היא שבשיטת א"ת ב"ש, היינו החלפת האותיות הראשונה בא"ב באות האחרונה, השנייה באחת לפני האחרונה וכו', האות מ"ם מוחלפת באות י"ד והאות ה"א מוחלפת באות צ"י. "מה" הופך ל"י". י (10) + צ (90) = 100 (אבודרהם, שיבולי הלקט ועוד). אז "מה" כבר איננו דבר של מה בכך, אלא מאה מצוות או ברכות שאדם צריך לקיים בכל יום. ובשבתות וימים טובים בהם תפילת שמונה עשרה (תשע עשרה)

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: מי שיש ברשותו אבות דרבי נתן מהדורת ש"ז שכטר מוזמן לעיין בנוסח ב פרק י (עמוד 26): "אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם - משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גס ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גס ברצון אביו וכו'". ראה הערה יא שם בה הוא מביא נוסח ארוך ו"זר" של מדרש זה בו מופיעה, בין השאר, הפסקה: "ועוד אמרו חכמים: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים – מכאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נוחל חיי העולם הזה וחיי העולם הבא". כאילו יראת שמים היא מספיקה – היא במדרגה של אהבה. שכטר מעיר שם שייטכן שדברים אלה נכתבו "כנגד הכת הידועה שהפריזה על המידה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצוות". הפריזה בערך האהבה והתעלמה מהיראה. ולכן שם היראה היא הכל, כמשקל נגד. ואנו נאמר ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" - כולל אלה שבוחרים לרוץ ישר לאהבה בלי לעבור את שלב היראה. גם זה פירוש לפסוק שלנו "מה ה' שואל מעמך - כי אם ליראה". וכאן גלשנו שוב לנושא האהבה מול היראה, ראה שוב דברינו עשה מאהבה עשה מיראה בפרשה זו.

הופכת לתפילת שבע ואין מספיק ברכות, יש להרבות בבשמים ומיני מגדים ובפרפרת ובפרפראות לחכמה (מסכת אבות פרק ג משנה יח). והעיקר, כמובן, במדרשים.